

Janusz JURECZKA, Albin ZDANOWSKI¹

ODDZIAŁ GÓRNOŁASKI IM. STANISŁAWA DOKTOROWICZA-HREBNICKIEGO W SOSNOWCU

D BROWA GÓRNICZA (1921–1939)

Korzenie Oddziału Górnołaskiego sięgają niemal samych ródź powstania PaŃstwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie. Już w 1921 r., dwa lata po powstaniu Instytutu, Arnold Sarjusz Makowski, pracownik formujcego się w tym czasie Wydziału Węglowego, rozpoczyna organizację Stacji Terenowej w Dobrej Górnicej. Lokal dla Stacji uzyskuje w budynku Szkoły Górniczo-Hutniczej, tzw. Szygarki, już wtedy powszechnie znanej i cenionej placówki kształcenia kadr górniczych (założonej w 1889 r.).

Jesienią 1922 r. do Dobry Górnicej przyjeżdża Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki, który zaraz po zatrudnieniu w Instytucie zostaje oddelegowany do pracy w Zagłębiu Węglowym. Przyjazd Doktorowicza-Hrebnickiego zbiega się w czasie z ustaleniem w zagłębiu, tuż po powstaniach Łaskich (1919–1921), nowych granic paŃstwowych, ostatecznie zatwierdzonych traktatem pokojowym w 1923 r. Dla odrodzonego paŃstwa polskiego ten silnie uprzemysłowiony region z rozwiniętym górnictwem węglowym ma podstawowe znaczenie gospodarcze. Obszar zagłębia, który objęła Polska (w okresie międzywojennym nazywany Polskim Zagłębiem Węglowym), został scalony z trzech części, które do 1914 r. funkcjonowały i rozwijały się w odrębnych organizmach paŃstwowych — Rosji, Niemiec i Austro-Węgier. Sytuacja ta wymagała podjęcia wielu pilnych prac administracyjnych i gospodarczych, w tym także geologicznych, głównie z zakresu kartografii powierzchniowej i bilansu zasobów surowców naturalnych, szczególnie węgla kamiennego. Te zadania zostały postawione przed PaŃstwowym Instytutem Geologicznym i w znacznej części były realizowane w utworzonej w Dobry Górnicej Stacji Terenowej.

W 1923 r. kierownictwo Stacji obejmuje Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki i rozpoczyna prace związane z wykonaniem mapy szczegółowej Polskiego Zagłębia Węglowego w skali 1:25 000. Razem z nim prace kartograficzne wykonują Arnold Makowski, Stefan Czarnocki (naczelnik Wydziału Węglowego, później profesor AGH) i Feliks Rutkowski; w zakresie prac technicznych współpracuje z nimi korektor Józef Krzyżewicz. Prace kartograficzne trwają nieprzerwanie do września 1939 r. Objęte nimi były arkusze: Grodziec, Gołonóg, Wielki Chelm, Maczki, Bukowno, Chrzanów, Stary Bieruń, Łódź, Wodzisław, Gorzyczki, Brzeszcze, Owińcim i Orzesze.

¹ PaŃstwy Instytut Geologiczny Oddział Górnołaski, ul. Królowej Jadwigi 1, 41-200 Sosnowiec

Legitymacja słu bowa Stanisława Doktorowicza-Hrebnińskiego z 1938 r.

Badania zaowocowały opracowaniem przez Stefana Czarnockiego monografii Polskiego Zagł bia W łowego, która została opublikowana w pierwszym zeszycie wydawnictw Pa stowego Instytutu Geologicznego w 1935 r. W monografii tej przedstawiono szczegółów stratygra fi utworów karbonu, a tak e ich podł a i nadkładu, tektonik , charakterystyk jako ci w gla (wykorzystuj c w tym celu po raz pierwszy badania petrograficzne), ogólny zarys warunków hydrogeologicznych, a tak e ocen zasobów w gla kamiennego. W tym samym czasie Doktorowicz-Hrebniński opublikował w drugim zeszycie wydawnictw PIG obja nienia do arkusza Grodziec, gdzie podał budo w geologiczn regionu d browskiego i stosowany do dzisiaj z niewielkimi zmianami podział litostratygraficzny karbonu wschodniej cz ci Górno l skiego Zagł bia W łowego. Arkusz Grodziec został wydany jako dwie mapy geologiczne w skali 1:25 000 — powierzchniowa i bez utworów czwartorz dowych, zilustrowane czterema przekrojami geologicznymi. Arkusz ten do dzi stanowi wzorzec sumiennej i precyzyjnej pracy kartograficznej.

W ostatnich latach przed wybuchem wojny powstał projekt powi kszenia Stacji i rozszerzenia zakresu wykonywanych prac geologicznych. W tym celu pozyskano dla Stacji nowy, obszerny budynek po stacji nadawczej radia w Katowicach-Brynowie. Dalsze działania w tym kierunku przekre lił wybuch wojny.

Strona tytułowa monografii Stefana Czarnockiego

LATA WOJNY

Podczas wojny badaniami Instytutu, będącego pod zarządem niemieckim, objęta była tylko niewielka, wschodnia część Zagłębia w rejonie Krzeszowic i Alwerni, znajdujących się administracyjnie w Generalnej Guberni. Na tym obszarze pracowali Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki i Tadeusz Bocheński (późniejszy profesor AGH, wybitny paleobotanik). Z kolei w rejonie dąbrowskim, który został włączony do Rzeszy, ale stanowił odrębną jednostkę administracyjną, funkcjonowało w Sosnowcu Biuro Geologiczne Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Saturn” (przejęte przez niemiecki koncern Preussag), w którym byli zatrudnieni Józef Krzywicki jako pracownik pomocniczy oraz jako kierownik Edward Ciuk (późniejszy profesor PIG, wybitny badacz w dziedzinie glaukonitów). To właśnie oni w momencie wycofywania się okupanta zabezpieczyli większość materiałów geologicznych, głównie dotyczących otworów wiertniczych. Potężne straty materialne poniosła natomiast Stacja Terenowa w Dąbrowie Górniczej. Prawie w całości zaginęły zbiory okazów Doktorowicza-Hrebnickiego, Czarnockiego i Krzywickicza, zebrane z kartowanych terenów Zagłębia. Całkowitej likwidacji uległ ogromny materiał rdzeniowy z najbardziej ciekawych pod względem geologicznym otworów rejonu dąbrowskiego (ok. 400 skrzyń). Materiałów tych użyto do zasypywania nierówności plantowanego terenu. Całkowicie zginęła biblioteka Stacji, zawierająca wiele unikatowych wydawnictw sprzed 1914 r. Zniszczone także zostały materiały archiwalne, w tym znaczna część przygotowanych arkuszy szczegółowej mapy Polskiego Zagłębia Wągliwego.

CZELADŃ (1945–1960)

Po zakończeniu działań wojennych, już wiosną 1945 r. Stanisław Doktorowicz-Hrebnicki i Tadeusz Bocheński rozpoczęli starania reaktywujące działalność Instytutu w Górnośląskim Zagłębiu Wągliwym, którego obszar w granicach Polski został powiększony o dawną część niemiecką w rejonie Gliwic, Zabrze i Bytomia. Efektem tych działań było uzyskanie w lipcu 1945 r. lokali w budynkach kopalni „Saturn” w Czeladzi, w których ponownie rozpoczęto organizację Stacji Terenowej. Kierownikiem Stacji został Józef Krzywicki. Prace Stacji praktycznie ruszyły w 1946 r., początkowo zatrudnionych było sześć osób, pośród nich Anatol Zieliński, który został zastępcą kierownika Stacji i pełnił tę funkcję przez prawie 30 lat, do 1974 r.

W pierwszych powojennych latach funkcjonowania Stacji nastąpiły różne modyfikacje jej formalnej nazwy: Placówka PIG w Czeladzi, Stacja Geologiczna w Czeladzi, Stacja Terenowa w Będzinie z tymczasowymi siedzibami w Czeladzi, Stacja Geologiczna w Zagłębiu Wągliwym Górnośląskim. W 1949 r. pojawia się nazwa Stacja Górnośląska i określenie „Górnośląska” już na trwałe zostaje w nazwie placówki, która później zmienia się w Górnośląską Stację Terenową, a następnie w Oddział Górnośląski.

Podobnie jak przed wojną, początkowa działalność Stacji w drugiej połowie lat czterdziestych polegała na kontynuowaniu szczegółowych prac kartograficznych, prowadzonych pod nadzorem S. Doktorowicza-Hrebnickiego. Niewątpliwie jednak najważniejszym osiągnięciem w tym czasie było opracowanie w latach 1945–1947 przez Doktorowicza-Hrebnickiego i Bocheńskiego podziału stratygraficznego karbonu Zagłębia opartego na liczbowej nomenklaturze pokładów węgla oraz wprowadzenie jednolitej numeracji pokładów węgla w górnictwie. Podział ten i numeracja stosowane w GZW do dziś.

Budynek w Czeladzi, w którym mieściła się Stacja Górnośląska w latach 1945–1960, własność kopalni „Saturn”

Rozwój osobowy i merytoryczny Stacji przypada na lata pięćdziesiąte. Zatrudnionych zostało wielu nowych pracowników, których późniejsza wieloletnia praca trwale zapisała się w historii badań geologicznych. Do Stacji przybyli: w 1950 r. — Zdzisław Dembowski (później wieloletni kierownik Stacji i Oddziału, następnie prezes Centralnego Urzędu Geologii), Aleksander Jachowicz (później profesor, założyciel i dziekan Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, wybitny paleobotanik), Stanisław Siedlecki (później profesor, wybitny geolog, wiatowej sławy polarnik); w 1951 r. — Karol Bojkowski (później profesor, ceniony paleozoolog); w 1954 r. — Stanisław Bukowy (później profesor, badacz utworów paleozoicznych), Stefan Aleksandrowicz (później profesor na AGH, badacz m.in. utworów trzeciorzędowych); w 1958 r. — Andrzej Rokowski (później profesor, hydrogeolog), Anatoliusz Czekał (później długoletni dyrektor Przedsiębiorstwa Geologicznego w Katowicach); w 1959 r. — Józef Porzycki (później wybitny badacz Lubelskiego Zagłębia Wąglowego). Liczba zatrudnianych osób szybko wzrasta, w 1960 r. wynosi już 60 osób. W tym czasie zmieniają się kierownicy Stacji, którymi po J. Krzyżewiczu zostają: S. Siedlecki, następnie K. Bojkowski, a od 1958 r. Z. Dembowski. Zmieniała się też struktura organizacyjna; obok Pracowni Map Specjalnych, kierowanej przez S. Doktorowicza-Hrebnickiego, powstały nowe pracownie: Stratygrafii Utworów Mezozoicznych, Stratygrafii Utworów Paleozoicznych, Paleobotaniki Karbonu, Geologii Żył, Hydrogeologii i Geologii Inżynierskiej, Petrografii i Geochemii. Związane to było z rozszerzeniem zakresu badań geologicznych wykonywanych dla regionu Górnośląskiego Zagłębia Wąglowego i jego północno-wschodniego obrzeżenia, a także dla regionu krakowskiego, lubelskiego i wiatokrzyskiego. W latach pięćdziesiątych wykonano łącznie ponad 200 opracowań i ekspertyz naukowych. Pod koniec lat pięćdziesiątych S. Doktorowicz-Hrebnicki, który w tym czasie już jako profesor pracował w Instytucie w Warszawie, opublikował pierwsze arkusze Mapy geologicznej Górnośląskiego Zagłębia W -

głowego w skali 1:100 000. Do 1968 r. wydano 7 arkuszy tematycznych tej mapy, wszechstronnie prezentujących budowle geologiczne, zagłębia, utworów karbonu i jęgo nadkładu.

Przyrost kadry i rozwój zakresu wykonywanych prac badawczych spowodował kolejną zmianę siedziby Stacji. W dotychczasowych pomieszczeniach Stacji w Czeladzi zaczynało brakować miejsca dla gromadzonych zbiorów oraz wykonywanych prac laboratoryjnych. Rozwiązaniem było wybudowanie nowego, w pełni dostosowanego do nowoczesnych wymagań budynku. Intensywne działania w tym kierunku podjęto w drugiej połowie lat pięćdziesiątych; uzyskano teren w Sosnowcu i rozpoczęto budowę nowego obiektu, zakończoną w 1960 r. W styczniu 1961 r. rozpoczęła się przeprowadzka do nowego gmachu, którego część została przeznaczona na mieszkania dla pracowników Stacji. Gmach, oddany do użytku przeszło 40 lat temu, pełni swoją funkcję do dziś.

SOSNOWIEC (OD 1961 r.)

Początek lat sześćdziesiątych to okres budowania podstawowego trzonu kadry merytorycznej Stacji. Grono pracowników zasilają wtedy między innymi Sonia Jachowicz (później profesor, wybitny paleobotanik) i Adam Kotas (w następnych latach główny kontynuator badań i prac S. Doktorowicza-Hrebnińskiego). 1 maja 1965 r. Stacja Górnośląska zarządzeniem dyrektora Instytutu zostaje przemianowana na Oddział Górnośląski, w którego strukturze powstają dwa zakłady: Zakład Geologii Górnośląskiej i Zakład Żył w Głach Kamiennych. Ten podział pionu merytorycznego, z różnymi modyfikacjami nazw obu zakładów, utrzymuje się do dziś.

Lata sześćdziesiąte i pierwsza połowa lat siedemdziesiątych to przede wszystkim poszukiwanie i dokumentowanie żył w gład kamiennego w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym i w Lubelskim Zagłębiu Węglowym. Opracowano wiele projektów rozpoznania żył w gład kamiennego, na podstawie których w obu zagłębiach wykonano dziesiątki wierceń. W GZW wykonano także trzy głębokie wiercenia rozpoznające budowle podłoża w glonowych utworów karbonu. Oprócz dokumentacji geologicznych w zakresie geologii złożowej wykonano szereg opracowań regionalnych, takich jak: identyfikacja pokładów w gład w GZW, charakterystyka regionalnych zmian jakości w gład w GZW, charakterystyka w gład koksowych w południowej części LZW, bilanse zasobów w gład kamiennego Polski i inne. Prowadzono również prace poszukiwawcze i dokumentacyjne bentonitów w GZW, boksytów w LZW, a także kopaliny pospolitych w regionie górnośląskim. Cały czas wykonywano również regionalne badania geologiczne (w tym stratygraficzne, petrograficzne i mineralogiczne) oraz hydrogeologiczne. Podsumowaniem wieloletnich interdyscyplinarnych prac i badań wydane drukiem monografie karbonu lubelskiego w 1966 r. i karbonu górnośląskiego w 1972 r. Potwierdzeniem wysokiej jakości wykonywanych prac jest przyznanie w 1972 r. Nagrody Państwowej I Stopnia zespołowi pracowników Oddziału w składzie: Józef Porzycki, Karol Bojkowski, Stefan Cebulak, Zdzisław Dembowski, Aleksander Jachowicz, Andrzej Rótkowski. Zespół ten został wyróżniony za dokumentację złoża łęczna, pierwszego udokumentowanego złoża w gład kamiennego w LZW.

Pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych następuje kolejny, znaczny wzrost liczby kadry Oddziału; stan zatrudnienia przekracza wtedy 100 pracowników. Członkami z nich pracuje do dziś, stanowić trzon obecnej kadry merytorycznej Oddziału, między innymi: Janusz Haisig (od 1971 r.), Andrzej Pacholewski (od 1972 r.), Maria Karwasiecka, Albin Zdanoński i Zbigniew Buła (od 1973 r.).

Obecna siedziba Oddziału Górno I skiego w Sosnowcu

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych w Oddziale kontynuowana jest tematyka prac badawczych. W GZW rozpoczęto realizację kilkunastoletniego tematu „Badania głębokich poziomów karbonu”, w ramach którego odwiercono i udokumentowano 24 głębokie otwory wiertnicze w nowych, wcześniej nierozpoznanych obszarach zagłębia. Prace wiertnicze prowadzone były także w LZW oraz na obszarze paleozoiku północno-wschodniego obrzeżenia GZW. Prace te stały się „motorem” napędzającym badania stratygraficzne, petrograficzne, złożeń i hydrogeologiczne. Wznowiono prace z zakresu kartografii powierzchniowej. Pracownicy Oddziału uczestniczyli w realizacji kilku zagranicznych programów badawczych: w Mongolii — przy opracowaniu mapy szczegółowej, w USA — przy korelacji stratygraficzno-złożeń karbonowych formacji w głońskich, w Algierii — przy rozpoznaniu złóż w głą.

Nadal zwiększała się liczebność kadry, osiągnęła w końcu lat siedemdziesiątych stan prawie 140 zatrudnionych. Niewątpliwym wpływem na wzrost zatrudnienia miało przyłączenie w 1974 r. Pracowni Geologii LZW w Lublinie (maksymalnie zatrudniającej 17 osób), a także utworzenie w Kielnikach koło Czestochowy magazynu rdzeni (na terenie przejętego od przemysłu wapienniczego w 1978 r. obiektu górniczego). W znacznej mierze wysoki stan zatrudnienia wynikał z nadmiernej rozbudowy działu obsługi administracyjno-technicznej. W tym okresie nastąpił szereg zmian na stanowisku kierownika Oddziału. W 1973 r. po otrzymaniu nominacji na prezesa Centralnego Urzędu Geologii kończył swoją piętnastoletnią kadencję Zdzisław Dembowski. Nowym kierownikiem zostaje Aleksander Jachowicz, który już dwa lata później przechodzi do Uniwersytetu Łódzkiego. Kolejnym kierownikiem w 1975 r. zostaje Stefan Kotlicki, a w 1977 r. Andrzej Stachura, który funkcję pełni do 1982 r., ustępuje miejsca Józefowi Porzyckiemu. W 1987 r. Oddział otrzymuje imię Stanisława Doktorowicza-Hrebnickiego.

W latach osiemdziesiątych drukiem ukazują się kilka pozycji będących podsumowaniem wcześniej wykonanych, wieloletnich prac. Są to atlasy map GZW w skali 1:100 000 — geotermiczny (1980 r.) i jako ci w głą (1983 r.) oraz monografia karbonu LZW (1988 r.).

W latach dziewięćdziesiątych nastąpiły powolne zmiany, zarówno w tematyce prowadzonych badań, jak i w stanie kadry Oddziału. Na emeryturę odeszło wielu długoletnich, zasłużonych pracowników pionu merytorycznego, którzy w większości w Oddziale przepracowali 30–40 lat: Anna i Adam Kotasowie, Genowefa i Stefan Kotliccy, Teresa Migier, Łucja Musiał, Anna Rózkowska, Alina Siewniak-Madej, Maria Tabor; a kilka lat później: Jadwiga Łórsarz, Halina Kmiecik, Janina Sobol-Podgórska. Ten exodus poprzedziła w końcu lat osiemdziesiątych czarna seria w historii Oddziału, kiedy w krótkim odstępie czasu zmarło wielu pracowników, a pośród nich: Karol Bojkowski, Bronisława Nurkiewicz i Maria Skupie. Przez cały okres lat dziewięćdziesiątych liczebność kadry z roku na rok sukcesywnie maleje. W 1993 r. ze względu na ciężką chorobę odchodzi Józef Porzycki, nowym kierownikiem Oddziału zostaje Albin Zdanowski.

Zmienia się zakres prowadzonych prac badawczych. Definitywnie kończy się okres wierceń. Ku końcowi zmierzają prace związane z Lubelskim Zagłębieniem Węglowym, od 2000 r. pracowni w Lublinie, już tylko w 4-osobowym składzie, przejmuje centrala w Warszawie. Znacznie zmniejsza się zakres prac prowadzonych na obszarze północno-wschodniego obrzeżenia GZW, mimo że wielkim sukcesem zostaje zakończona prospekcja utworów paleozoicznych w okolicach Myszkowa, gdzie zespół pracowników Oddziału pod kierunkiem Kazimierza Piekarskiego udokumentował w 1993 r. złożę miedziowo-molibdenowo-wolframowe. Rozwija się natomiast tematyka badań georodowiskowych i hydrogeologicznych; coraz bardziej znaczącą pozycję (pod koniec lat dziewięćdziesiątych już dominującą) jest udział w opracowaniach map seryjnych w skali 1:50 000 (geologicznych, hydrogeologicznych i geologiczno-gospodarczych). Jest to jednocześnie okres wielu podsumowań wcześniejszych, długoletnich badań. W latach 1994–1999 ukazują się atlasy map GZW: geologiczno-strukturalny, geochemiczny złoż węgla kamiennego, geotermiczny, petrograficzny złoż węgla kamiennego, w głoźasobności. Atlas map geologicznych zostaje opracowany także dla LZW. W 1995 r. ukazuje się syntetyczne opracowanie karbonu Polski, w którym bierze udział wielu byłych i obecnych pracowników Oddziału. W ramach podsumowania prac z zakresu hydrogeologii regionalnej wydano drukiem Mapę hydrogeologiczną GZW w skali 1:100 000, monografię hydrogeologiczną LZW i GZW oraz syntetyczne opracowanie warunków hydrogeologicznych złóż rud cynkowo-olowiowych regionu Łódzko-krakowskiego. Znacząca część z tych publikacji związana jest z XIII Międzynarodowym Kongresem Karbonu i Permu, który w 1995 r. Oddział organizuje w Krakowie. Z palety prac Oddziału nie znikają badania złóż owych formacji w głoźonach, w tym zwłaszcza karbonu GZW. W latach 1989–1999 Oddział współpracował z firmami amerykańskimi w zakresie rozpoznania i eksploatacji metanu z pokładów węgla w GZW. W roku 2000 zorganizowano V Europejską Konferencję Węglową w Ustroniu. Rozwija się współpraca z rodakami w Ostrawie w zakresie porównania wyników badań litologiczno-złożowych formacji w głoźonach polskiej i czeskiej części GZW. Podobna współpraca dla obszaru LZW została nawiązana z rodakami ukraińskimi. Oprócz tego Oddział czynnie uczestniczy w międzynarodowych programach Europrobe i PACE.

Pod koniec 2003 r. w Oddziale było zatrudnionych 49 pracowników. Oddziałem kieruje Albin Zdanowski (od 1994 r. jako dyrektor). Pion merytoryczny, tak jak przed blisko 40 laty, dzieli się na dwa zakłady (teraz już bez pracowni): Zakład Geologii Regionalnej i Kartografii (kierownikiem jest Zbigniew Buła) i Zakład Geologii Złóż, Hydrogeologii i Ochrony środowiska (kierownikiem jest Janusz Jureczka). Po przeszło 80 latach istnienia górnośląska placówka Państwowego Instytutu Geologicznego nadal wypełnia swoje funkcje związane z regionem, mimo że skarb tego regionu — nazwany kiedyś „czarnym złotem” — teraz przechodzi już do historii. Byłoby zaiste najpóźniej 80 lat jego wspomnieniem, a dzieło tylko monumentalna bryła piaskowca karbońskiego, ustawiona niedawno przed gmachem Oddziału.